

УДК 338.436.32

JEL Classification: 013; 018

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104006>

*Я. М. ГАДЗАЛО, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Ю. Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук, академік НААН*

Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України

Мета статті - окреслити й оцінити основні тенденції та науково обґрунтувати необхідність удосконалення державної політики в питаннях зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано сукупність методів аналізу статистичних даних, які характеризують динаміку і відповідні тенденції. Застосовано діалектичний і логічний методи наукового пізнання, системний підхід до вивчення процесів.

Результати дослідження. Розглянуто і проаналізовано сучасний стан та доведено наявність основних негативних тенденцій у розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України на сучасному етапі, запропоновано шляхи удосконалення державного регулювання.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку вивчення процесів зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України, здійснено оцінки діючих механізмів державного регулювання, доведено необхідність і визначено шляхи їх удосконалення.

Практична значущість. Результати і висновки дослідження можуть бути використані урядовими органами для удосконалення державної аграрної політики, в початковому процесі та суб'єктами господарювання. Табл.: 6. Рис.: 1. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: аграрний сектор; зовнішньоекономічна діяльність; експорт; імпорт; інвестиції; регулювання.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрій Якович - доктор економічних наук, академік НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9), радник дирекції Інституту продовольчих ресурсів НААН (02000, м. Київ, вул. Євгена Сверстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Стрімкі процеси глобалізації економіки, поглиблення міжнародної інтеграції змушують практично всі країни світу удосконалювати свою зовнішньоекономічну політику з метою забезпечення ефективної діяльності з урахуванням національних інтересів.

Україна в таких питаннях теж не є винятком. Протягом останніх років суб'єктами господарювання України значно активізувалася зовнішньоекономічна діяльність, зокрема і в аграрному секторі економіки, де проведені базові ринкові реформи. Наша держава стала членом міжнародної продовольчої організації

(ФАО ООН), Світової організації торгівлі (СОТ) та інших міжнародних союзів і організацій. Таке членство потребує дотримання Україною визначених ними принципів і правил поведінки в міжнародних торговельних та інших економічних відносинах, що сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Поглиблена й всеохоплююча зона вільної торгівлі, яка стала важливою складовою угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, також передбачає здійснення цілої низки заходів для відповідного адаптування ринкового середовища, розбудови регуляторних механізмів на гармонізованих інституціональних засадах, що слугуватиме взаємовигідній інтеграції.

© Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан, 2021

Разом із тим ще багато вимог і зобов'язань, визначених різними статутами, міжнародними угодами і меморандумами з питань імплементації до них державної аграрної політики України, залишаються не виконаними або знаходяться на стадії виконання, що виступає стримуючим фактором повноцінної та рівноправної участі вітчизняних учасників аграрного ринку в глобальних економічних процесах.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності взагалі та особливо в аграрному секторі вимагає постійного і своєчасного удосконалення регулюючої ролі держави, оскільки його різновекторне функціонування безпосередньо пов'язано з гарантуванням продовольчої безпеки держави, змінами у зовнішній і внутрішній конкуренції, світовими проблемами продовольчого забезпечення та іншими чутливими чинниками.

При цьому особливо слід підкреслити, що розширення ємності ринку національного сільськогосподарського продукту за рахунок зростання його експорту уже забезпечує значний поштовх для нарощування обсягів виробництва, оскільки внутрішній продовольчий ринок суттєво обмежується низькою купівельною спроможністю населення. Тому створення сприятливіших умов для активізації зовнішньоекономічної діяльності, зокрема формування досконалого інституціонального забезпечення розвитку торговельних відносин, повинно стати стратегічним пріоритетом держави.

Одночасно дослідження показують, що зростання обсягів експорту й імпорту сільськогосподарської та продовольчої продукції безпосередньо все більше впливає на кон'юнктуру внутрішнього продовольчого ринку. Такий напрям діяльності вимагає особливої уваги відповідних державних інституцій з метою обмеження негативного впливу на продовольче забезпечення населення України через удосконалення механізмів та ведення необхідного контролю за декларуванням експортно-імпортних цін, для яких по основних аналогічних видах продукції притаманні значні відхилення переважно не на користь внутрішнього ринку, тарифного і нетарифного та інших видів державного регулювання, запровадження ефективних механізмів підтримки як виробників, так і малозабезпечених верств населення тощо.

Крім того, аналіз тенденцій структури експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції вказує на зменшення у 2019 р.

порівняно із 2010-м питомої ваги готових харчових продуктів, жирів та олії рослинного і тваринного походження майже в 1,5 раза, що підтверджує прогресування сировинного експорту, втрату доданої вартості через недостатню конкурентоспроможність вітчизняних готових харчових і перероблених продуктів на зовнішніх ринках, що є негативним явищем.

З іншого боку, у структурі імпорту, навпаки, питома вага такої продукції в 2019 р. досягла рівня 50% загальних обсягів, що характеризує системне поширення нееквівалентних торговельних відносин.

Такі тенденції вимагають здійснення державою додаткових заходів з метою підтримки конкурентних переваг вітчизняних учасників аграрного ринку шляхом удосконалення податкової, бюджетної, кредитної, митної та цінової політики, зокрема примусовим відновленням біржової торгівлі, як основного інструмента для об'єктивного визначення ринкових цін на сільськогосподарську і продовольчу продукцію.

Для конкурентного розвитку вітчизняного аграрного сектору сьогодні надзвичайно важливим фактором виступає ресурсне забезпечення виробничого процесу, який все більше залежить від зростання обсягів імпорту нафтопродуктів та інших енергоносіїв, мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин, насіння, племінної худоби і птиці, сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової промисловості тощо.

Парадоксом у цій ситуації слід вказати те, що, з одного боку, за різними оцінками Україну визначають як одну з найбільш ресурсозабезпечених країн світу, з необхідними передумовами для відновлення сільськогосподарського машинобудування, поширення наукових досліджень з питань розвитку насінництва і племінної справи, тоді як з іншого – через недосконале державне регулювання продовжує все більше споживати ресурси економік інших країн.

Як наслідок, національний сільськогосподарський продукт отримує критичні складові в собівартості від так званої імпортованої доданої вартості через використання ввезених матеріально-технічних ресурсів із Китаю, Росії, Білорусі, країн ЄС, США та інших, таким чином безпосередньо підтримуючи їх економічний розвиток.

Важливим напрямом розвитку зовнішньоекономічних відносин і міжнародної інтеграції аграрного сектору України виступає

необхідність активізації зарубіжного інвестування. Проте цей напрям останніми роками відзначається відтоком іноземних акціонерних капіталів, скороченням іноземного інвестування в окремі агропромислові проекти, що підкреслює згортання сприятливих умов для інвестування однієї з базових галузей національної економіки.

Як засвідчує коротка характеристика проблем, зазначені та інші макроекономічні тенденції зовнішньоекономічної діяльності упродовж останніх років в аграрному секторі України все більше отримують негативний, в тому числі накопичувальний характер. Стає цілком зрозумілим, що їх сукупність разом з іншими внутрішніми стримуючими факторами розвитку аграрного сектору й надалі провокуватимуть розвиток кризових ситуацій, що вимагає як об'єктивних оцінок, так і особливо науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення державної аграрної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим став внесок у дослідження процесів зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного аграрного сектору економіки таких відомих вітчизняних вчених, як В. І. Власов [1], П. І. Гайдуцький [2], В. М. Геєць [3], С. М. Кваша [6], І. Г. Кириленко [7], М. І. Кісіль [8], І. І. Лукінов [9], Ю. О. Лупенко [10], М. І. Пугачов [11], П. Т. Саблук [12], М. П. Сичевський [13] та ін.

Узагальнення результатів досліджень вітчизняних вчених з урахуванням надбання класиків та кращого світового досвіду дозволяє державним органам управління удосколювати аграрну політику з регулювання зовнішньоекономічної діяльності та створення значно сприятливіших умов для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних учасників на світовому продовольчому ринку.

1. Зміни обсягів експорту в цілому по державі та частки сільськогосподарської і продовольчої продукції за 2000-й, 2010-й, 2020 р., млн дол. США

Показник	Рік			Зростання обсягів 2020 р. до 2000 р., разів
	2000	2010	2020	
Загальні обсяги експорту продукції і послуг по державі	18227,5	63341,5	60579,3	3,32
Обсяги експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції	1377,1	9936,0	22179,4	16,11
Частка експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції у загальнодержавних обсягах експорту, %	9,4	19,3	45,1	4,80
Позитивне сальдо у міжнародній торгівлі України сільськогосподарською і продовольчою продукцією	469,1	4174,0	15681,0	33,44

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

Мета статті – окреслити й оцінити основні тенденції та науково обґрунтувати необхідність удосконалення державної політики в питаннях зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України.

Виклад основних результатів дослідження. Перехід вітчизняного аграрного сектору протягом років незалежності на ринкові засади функціонування, набуття Україною членства в численних міжнародних союзах і організаціях аграрного спрямування сприяли активізації зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів аграрного ринку на загальноприйнятих світовим співтовариством ринкових принципах.

Важливим чинником реалізації експортного потенціалу та вирішенню інших питань міждержавного співробітництва також виступають угоди про зони вільної торгівлі з більше ніж 40 країнами світу, потенційний ринок яких визначають майже 800 млн жителів-споживачів продовольчих товарів

Така й інша систематизація і комплексність формування державою інституційних передумов на шляху до розвитку аграрного сектору, включаючи зовнішньоекономічну діяльність, дозволили тільки за останні двадцять років збільшити експорт сільськогосподарської і продовольчої продукції на зовнішні ринки у 16,1 раза, забезпечуючи щорічне позитивне сальдо, яке у 2020 р. досягло обсягів 15,7 млрд дол. США. При цьому за вказаний період питома вага аграрної продукції у структурі загальнодержавних обсягів експорту збільшилася від 9,4 до 45,1%, що справляє суттєвий позитивний вплив на формування загальнодержавного торговельного балансу та стабільність національної грошової одиниці (табл. 1).

Аналіз географічної структури експорту свідчить про зростаючу орієнтацію на найбільш конкурентний у світі ринок Європейського Союзу. Протягом останніх років, особливо включаючи короткий період із 2016 р., тобто початку функціонування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом, Україна в прискореному режимі забезпечує наближення вітчизняного аграрного сектору до ринкових засад функціонування, повнішу адаптацію до Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), підвищення якості національних харчових продуктів тощо. Такі дії дозволили аграрному сектору України увійти до числа найбільших постачальників продукції на продовольчий ринок Європейського Союзу, забезпечивши у 2019 р. експорт в обсягах 7,5 млрд дол. США, що майже у 1,8 раза більше 2015 р. і становить 33,9% загальних обсягів експорту.

Україна щорічно використовує встановлені безмитні квоти з експорту зернових, борошна, круп, меду, консервованих томатів, яблучного, виноградного і томатного соків, м'яса птиці, соняшникової та інших видів олії, спирту та інших видів продукції, додатково експортує значні обсяги понад встановлені квоти.

Основу агропродовольчого імпорту з країн Європейського Союзу переважно становить насіння окремих сільськогосподарських культур, деякі види плодів і овочів, племінна худоба й птиця, риба і ракоподібні, алкогольні напої, тютюн та вироби з нього і т.ін., що дозволяє краще збалансувати внутрішній ринок та поліпшувати якість продовольчого забезпечення населення України.

У географічному аспекті останніми роками основні експортні й імпортні потоки між Україною та ЄС загалом мають рівень концентрації в межах 60-70% із такими найбільш розвиненими в аграрних секторах країнами, як Нідерланди, Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія.

Динаміка зовнішньої торгівлі аграрною продукцією України з країнами ЄС переконливо вказує на стрімке і взаємовигідне посилення економічних зв'язків, зміцнення конкурентних позицій вітчизняної продукції та взаємну привабливість продовольчого товарообміну. Це ще раз підтверджує правильність вибору України щодо євроінтеграції.

Оцінюючи загальні тенденції, можна стверджувати, що аграрний сектор України за останні роки демонструє позитивну динаміку розвитку міжнародної торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією.

Активізація протягом останніх років експорту сільськогосподарської і продовольчої продукції в сучасних умовах України стала одним із найважливіших чинників для нарощування темпів їх виробництва. Це підтверджується наступними даними державної статистики. Протягом 2010-2020 років ріст виробництва продукції сільського господарства у постійних цінах 2016 року склав 145,7%, а зростання експорту продукції сільського господарства і продовольчих товарів становило 222,6%, що складає співвідношення темпів у 1,5 рази [4].

Загалом подібні зрушення можна віднести до відповідного позитиву. Разом із тим аналіз цінової динаміки, прогресування сировинної складової експорту аграрної продукції, недостатня урегульованість державою інших зовнішньоторговельних процесів, темпів іноземного інвестування та інші негативні тенденції вимагають удосконалення державної політики щодо розвитку такої діяльності. Відомо, що в ринковій економіці критичними чинниками ефективної діяльності виступають конкуренція і ціноутворення, які базуються на взаємодії попиту й пропозиції, вартості та процесах товарно-грошового обігу.

Зрозуміло, що на ціноутворення при експортно-імпортній діяльності також впливають ряд додаткових чинників. Необхідно враховувати національні вимоги, які діють в інших країнах. Зокрема дотримання специфічних стандартів якості, тарифних і нетарифних бар'єрів просування продукції, різноманітних правових норм, серед яких і податкове законодавство, наявність ринкових ризиків, у тому числі інфляції, особливості валютного регулювання, вимог своєчасності та умов транспортування тощо. Такі й інші чинники, безумовно, потребують певних додаткових витрат, які впливають на кінцеву вартість і ціну товару.

Із метою врівноваження впливу зазначених та інших чинників для учасників міжнародних торговельних відносин уряди більшості країн намагаються отримати домовленості про формування міждержавних зон вільної торгівлі із застосуванням максима-

льно однакових для обох сторін умов регулювання. До цього слід віднести дотримання всіма учасниками СОТ узгоджених єдиних для всіх учасників правил торговельних відносин, дотримання принципів, обсягів та напрямів внутрішньої державної підтримки національних учасників ринку та цілий ряд інших заходів глобального співробітництва. Це дозволяє формувати більш-менш рівні та економічно обґрунтовані експортно-імпортні відносини, в тому числі при визначенні цін, уникаючи відповідної дискримінації.

У таких умовах важливим завданням урядів кожної країни, з використанням національних механізмів регулювання внутрішнього ринку, виступає формування системи запобіжних заходів з метою недопущення негативного впливу експортно-імпортних операцій на його цінову і товарну кон'юнктуру. В умовах світової конкуренції органи влади більшості країн ефективно використовують механізми стимулювання учасників аграрного ринку для збалансування зовнішньоторговельних відносин, активно підтримують диверсифікацію агропромислових виробництв для експорту продукції з високою доданою вартістю, дбаючи про додаткові робочі місця і доходи населення, зростання надходжень до бюджету, збалансоване харчування населення тощо.

На жаль, в Україні за певної недосконалості державного регулювання все ще спостерігаються ситуативні цінові диспропорції, проблеми перевиробництва чи дефіциту на ринках окремих видів продовольчих товарів або сировини для відповідних галузей промисловості. Дослідження показують, що за останні роки щорічно експортуються від 50 до 75 % продукції, які становлять критичну масу від вироблених обсягів пшениці, кукурудзи, сої, ріпаку, меду, значні обсяги різних видів олій та інших жирів, цукру і цукровмісних продуктів, сирів, солі, спирту, алкогольних і безалкогольних напоїв та інших видів продукції.

Поряд із цим, за даними статистики, обсяги імпорту аграрної продукції у 2019 р. в перерахунку, з урахуванням офіційного середньорічного курсу національної валюти до долара США, досягли майже 150 млрд грн, тоді як продукція сільськогосподарства в діючих цінах оцінена в сумі 842,8 млрд грн, включаючи особисті селянські господарства, які виробляють значні обсяги продовольства на умовах самозабезпечення, що

практично здійснюється поза ринковими відносинами.

Значний вплив на цінову ситуацію на внутрішньому ринку справляють і цінові диспропорції при експортно-імпортних операціях. Так, за даними Державної служби статистики України, тільки за 2019 р. по однакових видах продукції спостерігається перевищення середньорічних імпортних цін над експортними щодо олії із соняшнику, сої, ріпаку, борошна пшеничного, спирту, солі, м'яса і субпродуктів домашньої птиці, яловичини свіжої чи охолодженої та деяких інших видів переробленої продукції у 1,1-1,8 раза [4]. Значні цінові відхилення також відстежуються між такими цінами по зернових злаках, соняшнику, сої, ріпаку, продукції інших культур не на користь суб'єктів внутрішнього ринку, чого бажано не допускати.

Зрозуміло, що подібні цінові відмінності вказують не тільки на значні втрати валютних надходжень у державу, а й на незадовільне формування державних платіжних балансів, зростання вартості споживчих продовольчих товарів для населення на внутрішньому ринку, появи інших небажаних явищ. Такі цінові викривлення дещо можна пояснити невисокою якістю вітчизняної сільськогосподарської і переробленої продукції, наявністю в структурі імпорту значної питомої ваги високовартісного насіння, племінної худоби і птиці та деякими іншими причинами.

Проте зазначені негативні тенденції, крім того, пояснюються втратою конкурентних переваг через скасування державних програм підтримки розвитку вітчизняної селекції, одержання насіння, вирощування племінних тварин і птиці, відміною пільг з оподаткування ПДВ, згортанням інвестування, яке не тільки привносило нові конкурентні технології і гарантувало підвищення якості продукції, а й сприяло освоєнню сучасного менеджменту і маркетингу, недосконаліми механізмами декларування експортних цін, тарифного регулювання, квотування обсягів експорту й імпорту продукції та інших видів нетарифного регулювання тощо. До цього слід також віднести відсутність державних програм підтримки диверсифікації виробництва. До прикладу, такі важливі експортні товари як олія, борошно, спирт і деякі інші види продукції одночасно ще теж залишаються проміжною сировиною для виробництва

лакофарбної продукції, дизельного біопалива, етилового спирту як складової бензинів, клею, продукції парфумерної і фармацевтичної промисловості, розширення асортименту продуктів харчування та інші, які зумовлюють на порядок вищі обсяги доданої вартості, створення додаткових робочих місць і т.ін. Тим паче, що такі інноваційні напрями організації підприємницької діяльності в аграрному секторі на сьогодні інвестиційно привабливі.

Більше того, Україна при вступі в СОТ домовилася, що обсяги державної підтримки агровиробників за програмами так званої жовтої скриньки можуть досягати 3,4 млрд дол. США, або за нинішнім курсом понад 95 млрд грн, що жодного року не відбулося, а за останні роки взагалі зменшилося до мінімуму. Використання хоча б приблизно таких обсягів підтримки за рахунок коштів державного бюджету для розвитку учасників аграрного ринку забезпечило б підвищення конкурентних переваг та, без сумніву, обернулося набагато більшими компенсуючими доходами бюджету.

Безумовно, через відмінності у рівнях державної підтримки учасники глобального аграрного ринку мають різні стартові передумови для цінової конкуренції. В Україні вирівнювання таких передумов досягається різними диспропорціями і дисбалансами, від чого потерпають як дрібні виробники, так і населення, а також держава. Зазначені та інші чинники вказують, що подальший ефективний розвиток вітчизняного аграрного сектору економіки значною мірою залежить від удосконалення аграрної політики держави, зокрема через забезпечення більш керованого формування ринкового ціноутворення з ефективним застосуванням механізмів державного регулювання та використання необхідних обсягів коштів державного бюджету.

Важливим чинником у сучасних реаліях аграрної економіки України безперечно має стати антимонопольне регулювання. З цього приводу варто зауважити, що останніми роками більше 60% виробництва зернових і зернобобових уже концентрується у 10% кількості сільгоспприємств із площами збирання понад 1000 га. Із них за 50% обсягів вирощування кукурудзи відбувається лише у 6% підприємств. Така ж ситуація спостеріга-

ється із концентрацією вирощування соняшнику, сої, ріпаку, томатів та інших сільськогосподарських культур, які формують основні експортні позиції в аграрному секторі України. Найбільшим експортером олії із часткою близько 25% визнано агрохолдинг «Кернел», яєць - агрохолдинг «Авангард» із часткою майже 60%, м'яса та субпродуктів птиці - ПАТ «Миронівський хлібопродукт» із часткою понад 80% та в інших напрямках агропромислової діяльності. Обмежена кількість на ринку таких та інших великих вертикально інтегрованих компаній дозволяє практично монополюно визначати ситуацію у певних сегментах аграрного ринку, в тому числі відповідно впливаючи і на цінові тенденції при експортній діяльності.

У такій ситуації поряд з антимонопольним регулюванням необхідно реально підтримати розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, як одного з ефективних інструментів, доведених світовою практикою для подолання монопольних проявів. Поряд із цим, потребує незабороненими методами застосування примусового відновлення діяльності аграрного біржового ринку, як основного інструмента для об'єктивного визначення рівня цін, спрямувати зусилля для налагодження ефективної співпраці з провідними світовими торговельними центрами, зокрема через відкриття на території держави відповідних філій великих світових біржових площадок, в тому числі для організації ф'ючерсної торгівлі.

Потребує розробки і застосування цілеспрямованих механізмів питання регулювання експорту та імпорту продовольчої продукції, за якими практично протягом усіх років незалежності України відстежується дефіцит споживання населенням окремих її видів. Дослідження показують, що до таких товарних груп насамперед слід відносити м'ясо й субпродукти, молоко і молокопродукти, рибу та рибопродукти, плодово-ягідну продукцію і виноград, окремі види овочів, де показник раціонального споживання населенням України не забезпечується на рівні 47-33%. Одночасно значні обсяги продукції згаданих товарних груп протягом 2014-2019 рр. експортувалися, а по деяких спостерігаються значні темпи зростання, що являє собою небажану тенденцію (табл. 2).

2. Обсяги експорту окремих товарних груп продукції сільського господарства та продовольчих товарів у 2010-му, 2014-му та 2019 р., за якими відстежується дефіцит на внутрішньому ринку для забезпечення раціонального харчування населення України, млн дол. США

Вид товарних груп продукції	Рік			2019 р., %, до		2019 р., споживання на одну особу за рік, кг		
	2010	2014	2019	2010	2014	раціональна норма	факт	забезпечення, %
М'ясо і субпродукти	90,2	382,4	712,1	789,5	186,2	80	53,6	67,0
Молоко і молокопродукти	543,3	324,1	223,7	41,2	69,0	380	200,5	52,8
Риба і рибопродукти	48,4	31,8	46,1	95,2	145,0	20	12,5	62,5
У т.ч. риба жива, свіжа, охолоджена, морожена, сушена, філе рибне та інше м'ясо риб	3,4	9,5	33,6	988,3	353,7	x	x	x
Плоди, ягоди, виноград, горіхи та цедра (свіжі і перероблені)	317,1	360,2	386,9	122,0	107,4	90	58,7	65,2

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

У багатьох країнах з метою стабілізації раціонального харчування населення державну підтримку спрямовують як для виробників продукції, так і для малозабезпечених верств населення, застосовуючи механізми пільгової кредитної підтримки учасників ринку, введення обмежень експорту через використання квот та у разі необхідності стимулювання імпорту зниженням тарифних ставок та інших преференцій. Останніми роками в Україні такі механізми за своєї недосконалості або недостатнього застосування не справляють позитивного впливу на ситуацію внутрішнього ринку.

Негативною тенденцією протягом 2010-2019 рр. також слід вказати зменшення в

товарній структурі експорту та збільшення питомої ваги при імпорті готових харчових продуктів жирів та олії рослинного чи тваринного походження. Вони безпосередньо вказують на необхідність обмеження ринковими методами регулювання, сировинного спрямування експортної діяльності, запровадження механізмів від намагання бізнесових структур отримувати швидкі надприбутки за рахунок експорту, передусім, необроблених зернових, сої та деяких інших сільськогосподарських культур, окремих видів продукції тваринного походження та особливого сприяння експорту готових харчових продуктів із високою доданою вартістю (табл. 3, 4).

3. Зміни товарної структури експорту та імпорту сільськогосподарської і продовольчої продукції України протягом 2010-2019 рр., %

Показник	Рік						2019 р., +; -, до 2010 р.
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	
Питома вага в експорті аграрної продукції готових харчових продуктів	25,9	16,9	16,0	15,9	16,2	14,5	-11,4
Питома вага в імпорті аграрної продукції готових харчових продуктів	43,5	46,1	44,6	45,0	46,3	45,6	+2,1

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

Поряд із зовнішніми торговельними відносинами для конкурентного розвитку аграрного

сектору економіки України на даному етапі надзвичайно важливим фактором виступають

інвестиції, в тому числі іноземне інвестування, які виражаються як вкладення капіталів в усіх його формах у різноманітні сфери агропромислової господарської діяльності.

Оцінки цього напряму зовнішньоекономічної діяльності показують, що протягом останніх років зменшується вплив згаданого

чинника на позитивну динаміку виробництва продукції сільського господарства, що свідчить про втрату принципу комплексності дії синергетичних чинників, серед яких найважливіше місце належить капітальним інвестиціям, де на іноземне інвестування припадає до 40%.

4. Зміни обсягів експорту основних товарних груп продукції сільського господарства і харчової промисловості з високою доданою вартістю за 2014-й, 2019-й та 2020 р., т

Вид продукції	Рік			2020 р., %, до	
	2014	2019	2020	2014 р.	2019 р.
Молокопродукти, всього	112896	116694	96249	85,3	82,5
у т.ч. сири всіх видів	19464	7491	6358	32,7	88,4
М'ясо та субпродукти, всього	209275	463095	466543	222,9	100,7
у т.ч. домашня птиця	174727	414490	431137	246,8	104,0
Готові чи консервовані продукти з риби та ракоподібних	17960	5243	4435	25,1	45,9
Шкури ВРХ, овець, ягнят та ін.	18715	13368	10985	58,2	82,2
Вовна і волос тварин	168	119	79	47,0	66,4
Хутросировина	1018	544	538	52,8	98,9
Продукція борошномельної і круп'яної промисловості	382523	623013	441942	115,5	70,9
Олія, всього	4586385	6652966	7312004	159,4	109,9
Маргарин	52234	49345	49997	95,7	101,3
Вироби із зерна і хлібних злаків	206577	167684	180651	87,5	107,6
Продукти переробки овочів і плодів	200137	199627	155041	77,5	77,7
Вина і вина «виноградні натуральні»	102812	19612	34786	33,8	177,3
Спирт етиловий	67744	62296	65822	97,2	105,7
Сіль	1605052	944070	362812	22,6	38,4
Мило	27866	11454	16725	60,0	146,0
Волокно лляне і конопель	977	638	306	31,3	48,0
Ефірні масла	2844	1411	1604	56,4	113,7

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

На це вказує аналіз даних Державної служби статистики України, за яким спостерігається зменшення питомої ваги сільського, рибного і лісового господарства в загальнодержавних обсягах інвестування від 14,3% у 2017-му до 9,5% у 2019 р. та абсолютне зменшення їх загальних обсягів за вказаний період на 7,9% (табл. 5).

льнодержавних обсягах інвестування від 14,3% у 2017-му до 9,5% у 2019 р. та абсолютне зменшення їх загальних обсягів за вказаний період на 7,9% (табл. 5).

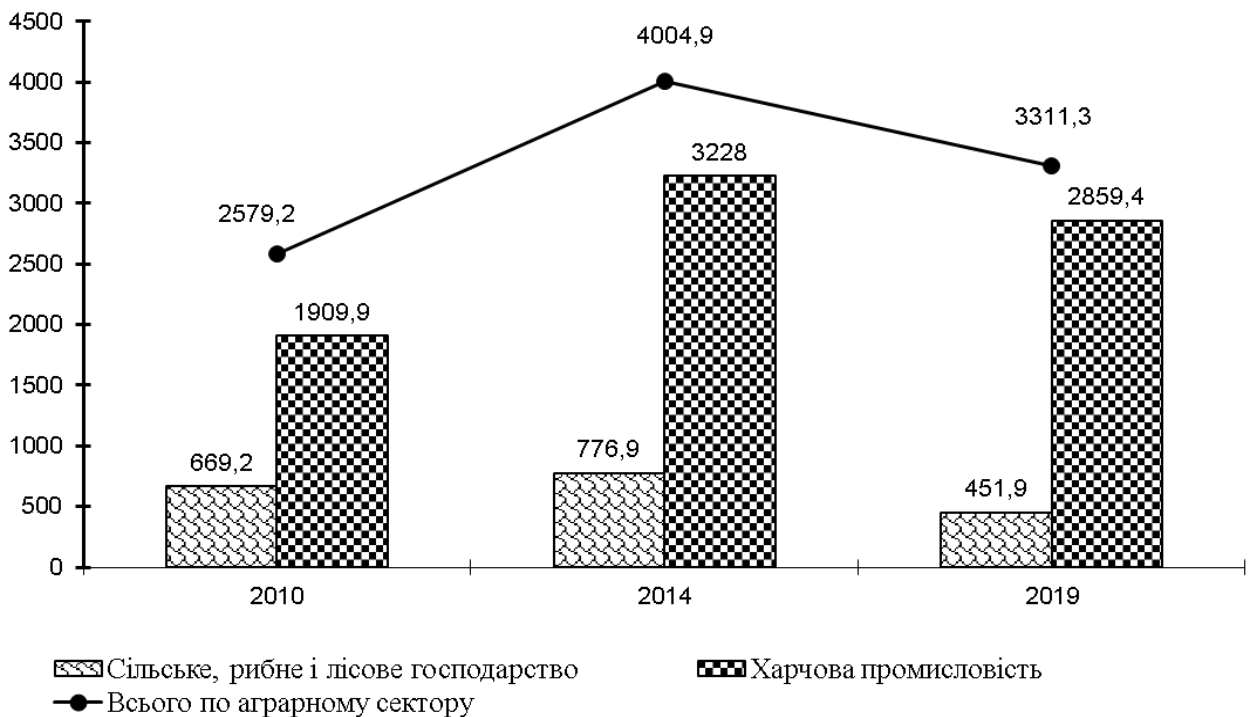
5. Зменшення обсягів та частки сільського, рибного і лісового господарства у загальних обсягах капітальних інвестицій в цілому по державі протягом 2017-2019 рр., млрд грн

Показник	Рік			2019 р., %, до	
	2017	2018	2019	2017 р.	2018 р.
Загальні капітальні інвестиції в цілому по державі	448,5	578,7	624,0	139,1	107,8
у т.ч. сільське, рибне і лісове господарство	64,2	66,1	59,1	92,1	89,4
Частка сільського, рибного і лісового господарств у загальних обсягах по державі, %	14,3	11,4	9,5	66,4	83,3

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

Крім того, відзначається суттєве зменшення прямих іноземних інвестицій в акціонерний капітал корпоративних суб'єктів сільського, рибного і лісового господарства. Так, якщо у 2019 р. обсяги становили 451,9 млн дол. США, то у 2010 р. уже було

зафіксовано 669,2 млн дол. США, а в 2014 р. – 776,9 млн дол. США. У харчовій промисловості обсяги іноземного інвестування в акціонерний капітал теж зменшилися від 3,2 млрд дол. США у 2014 р. до 2,9 млрд дол. США у 2019 р., або на 9,4 % (рис.).

Обсяги прямих інвестицій (акціонерний капітал) у сільському, рибному і лісовому господарстві, харчовій промисловості та в цілому по аграрному сектору економіки (станом на 31 грудня 2010-го, 2014-го та 2020 р.), млн дол. США

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

Варто зауважити, що одночасно інвестування за цей період в економіку держави зросло у 1,4 раза, в тому числі у промисловість - 1,7 раза, оптову і роздрібну торгівлю - 1,3 раза, будівництво і транспорт - 1,2 раза та в інші сфери економічної діяльності.

Такі тенденції, безперечно, вказують на «нелогічне» скорочення вкладення капіталів саме в аграрний сектор економіки, який в попередні роки демонстрував набагато вищі та успішніші темпи розвитку й інвестування порівняно з іншими видами економічної діяльності в державі. Звідси, це вимагає поглиблених досліджень з метою пошуку причин та підготовки обґрунтованих пропозицій для їх усунення.

Зменшення обсягів інвестування в сільське, рибне і лісове господарство, харчову промисловість поряд із суттєвим погіршенням інших важливих напрямів стимулювання їх розвитку, зокрема скасування пільг із справляння ПДВ, ускладненнями механізмів застосування фіксованого (єдиного) сільськогосподарського податку, введення додат-

кових видів оподаткування, відміною значної кількості державних програм та взагалі зведення до мінімуму загальних обсягів підтримки аграрного сектору за рахунок коштів державного бюджету, нерозвиненість системи кредитування та страхування аграрних природних і ринкових ризиків та ряду інших негативних чинників тільки за три роки, протягом 2017-2019 рр. призвели до погіршення і значного відставання основних показників соціально-економічного розвитку в сільському, рибному та лісовому господарствах від загальних темпів зростання в цілому по державі за всіма видами економічної діяльності. Зокрема, такі тенденції відстежуються в показниках отримання доданої вартості, обсягах капітальних інвестицій, втрати робочих місць, рівня оплати праці, зниження рентабельності сільськогосподарської діяльності, що в кінцевому результаті призвело до погіршення загальної ситуації на внутрішньому продовольчому ринку та зменшення калорійності харчування населення України (табл. 6).

6. Співвідношення темпів зростання основних соціально-економічних показників розвитку в цілому по державі за всіма видами економічної діяльності та сільського, рибного і лісового господарства протягом 2017-2019 рр.

Показник	Рік			2019 р., %, до 2017 р.
	2017	2018	2019	
Валова додана вартість у цілому по державі, млрд грн	2519,6	3018,2	3418,1	135,7
у т.ч. сільське, рибне і лісове господарство, млрд грн	304,0	361,2	358,1	117,8
Капітальні інвестиції у цілому по державі, млрд грн	448,5	578,7	624,0	139,1
у т.ч. сільське, рибне і лісове господарство, млрд грн	64,2	65,1	59,1	92,1
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн, у цілому по державі	7104	8865	10497	147,8
у т.ч. сільське, рибне і лісове господарство, грн	6057	7557	8856	146,2
Кількість найманих працівників у цілому по державі, тис. осіб	5844,9	5999,5	6014,9	102,9
у т.ч. сільське, рибне і лісове господарство, тис. осіб	558,1	545,7	523,7	93,8
Рівень рентабельності всієї діяльності сільгосппідприємств, %	16,5	14,2	16,1	97,6
Середньодобова калорійність споживання населенням продуктів харчування з розрахунку на одну особу, ккал	2707	2706	2691	99,4

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [4].

Аналізуючи численні наукові дослідження з питань розвитку зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері можна дійти висновку про певну невизначеність щодо сукупності всіх складових такої діяльності.

У багатьох дослідженнях зовнішньоекономічна діяльність переважно ототожнюється з експортом і імпортом аграрної продукції та з іноземним інвестуванням, що, безперечно, являють собою найважливіші її складові [1, 5]. Разом із тим подібні напрями не повністю розкривають всю сукупність цієї діяльності, яка набагато ширша і включає, крім того, трансфер іноземних технологій, активну участь в роботі міжнародних організацій з метою просування національних інтересів, міждержавне та прикордонне співробітництво, отримання знань і наукову співпрацю із зарубіжними установами, процеси інтеграції, організацію відносин із міжнародними фінансовими інституціями та інші напрями. Такий спектр зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі

економіки ще не знаходить системних досліджень, що вимагає розширення наукової тематики з пошуку відповідних механізмів державного регулювання, як економічного явища та процесу.

Висновки. Державне регулювання розвитку процесів зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі, для якої характерні своя специфіка й особливості порівняно з іншими сферами економіки, на даному етапі виступає вкрай розбалансованим. Така ситуація потребує відповідного інституційного упорядкування, яке доцільно було б здійснити системно під час відновлення діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України, через оновлення його функцій, повноважень і відповідальності, визначенням напрямів удосконалення відповідного законодавства, формування належної інфраструктури та організації системи управління аграрним сектором економіки і сільського розвитку, включаючи територіальні рівні.

Список бібліографічних посилань

1. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія : монографія / наук. ред. акад. НААН О. Г. Білорус і чл.-кор. НААН В. А. Вергунов. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. 856 с.
2. Гайдучський П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
3. Геєць В. М. Чому настав час починати спочатку? *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 31-38.
4. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

References

1. Vlasov, V.I. (2012). Hlobalistyka : istoriia, teoriia: monohrafiia [Globalistics : history, theory : monograph]. O.H. Bilorus, V.A. Verhunov (Ed.). Vinnytsia : TOV «Nilan- LTD» [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2015). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].

5. Дж. Фокс. Торгівельна політика США – час почати спочатку. *Економіка України*. 2017. № 5-6. С. 16-30.
6. Кваша С. М., Файчук О. М., Файчук О. В. Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. Київ : НУБіП, 2019. 282 с.
7. Кириленко І. Г. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми. *Економіка АПК*. 2005. № 5. С. 8-14.
8. Кісіль М. І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 14-19.
9. Лукинов І. І. Инвестиционная активность в экономическом обновлении и росте. *Економіка України*. 1997. № 8. С. 4-8.
10. Feier, O., & Bochko, O. (2019). Ukraine in Global Competitiveness Ratings: a Comparative Analysis. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 2(12), 40-44. doi: 10.31339/2313-8114-2019-2(12)-40-44.
11. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12-18.
12. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика і чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6-17.
13. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки України. Київ : Аграрна наука, 2019. 388 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
15. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Я. Дем'яненко, М. І. Кісіль та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Кісіля. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 66 с.
16. Faostat. URL : <http://www.fao.org> (faostat) en.
3. Heiets, V.M. (2017). Chomu nastav chas pochynaty spochatku? [Why is it time to start over?] *Економіка України*, 5-6, pp. 31-38 [In Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Dzh., Foks (2017). Torhiveln polityka SShA - chas pochaty spochatku [US trade policy is time to start over]. *Економіка України*, 5-6, pp. 16-30 [In Ukrainian].
6. Kvascha, S.M., Faichuk, O.M. & Faichuk, O.V. (2019). Yevropeiska ekonomichna intehtratsiia : navch. posib. [European Economic Integration: Study Guide]. Kyiv : NUBiP [In Ukrainian].
7. Kyrylenko, I.H. (2005). Ahrarna reforma v Ukraini : nadbannia, problemy [Agrarian reform in Ukraine: achievements, problems]. *Економіка АПК*, 5, pp. 8-14 [In Ukrainian].
8. Kisil, M.I. (2014). Suchasni vyklyky, stratehichni priorytety ta zavdannia shchodo investytsiinoho zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva [Current challenges, strategic priorities and tasks for investment support of agricultural development]. *Innovatsiina ekonomika*, 1, pp. 14-19 [In Ukrainian].
9. Lukinov, I.I. (1997). Investitsionna aktivnost' v jekonomicheskom obnovenii i roste [Investment activity in economic renewal and growth]. *Jekonomika Ukrainy*, 8, pp. 4-8 [In Ukrainian].
10. Feier, O., & Bochko, O. (2019). Ukraine in Global Competitiveness Ratings: a Comparative Analysis. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Economics"*, 2(12), 40-44. doi: 10.31339/2313-8114-2019-2(12)-40-44.
11. Puhachov, M.I. (2017). Ahrarnyi sektor ekonomiky v umovakh instytutsiinnykh zmin [Agrarian sector of economy of Ukraine in terms of institutional changes]. *Економіка АПК*, 5, pp. 12-18 [In Ukrainian].
12. Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2019). Ahrarna polityka i chynnyky yii realizatsii [Agrarian policy and factors for its implementation]. *Економіка АПК*, 10, pp. 6-17 [In Ukrainian].
13. Sychevskiy, M.P. (2019). Kharchova promyslovisht yak osnova prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Food industry as a basis of food security of Ukraine]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
14. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O., Dem'ianenko, M.Ya., Kisil, M.I., et al. (2012). Stratehichni napriamy investytsiinoho zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of investment support for the development of agriculture in Ukraine for the period until 2020]. Yu.O. Lupenko, M.I. Kisil (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
16. Faostat. Retrieved from : <http://www.fao.org> (faostat) en [In English].

Hadzalo Ya. M., Luzan Yu. Ya. Foreign economic activity and the performance of the agricultural sector of Ukraine's economy

The purpose of the article is to identify and assess the main trends and scientifically substantiate the need to improve state policy in matters of foreign economic activity of the agricultural sector of the Ukrainian economy.

Research methods. In the course of the study, a set of methods for analyzing statistical data that characterize the dynamics and corresponding trends were used. The dialectical and logical methods of scientific knowledge, a systematic approach to the study of processes are applied.

Research results. Considered and analyzed the current state and proved the presence of the main negative trends in the development of foreign economic activity of the agrarian sector of the Ukrainian economy at the present stage, suggested ways to improve state regulation.

Scientific novelty. The study of the processes of foreign economic activity of the agrarian sector of the Ukrainian economy received further development, an assessment of the existing mechanisms of state regulation was carried out, the necessity was proved and the ways of their improvement were identified.

Practical significance. The results and conclusions of the study can be used by government bodies to improve the state agrarian policy, in the educational process and by business entities. Tabl.: 6. Figs.: 1. Refs.: 16.

Keywords: agricultural sector; foreign economic activity; export; import; investments; regulation.

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Luzan Yurii Yakovych – doctor of economic sciences, academician of NAAS, counsellor of the presidium, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010), adviser to the directorate of Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4A, Ye. Sverstiuka St., Kyiv, 02000)
E-mail: prezid@naas.gov.ua

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Внешнеэкономическая деятельность и результативность функционирования аграрного сектора экономики Украины

Цель статьи – определить и оценить основные тенденции и научно обосновать необходимость совершенствования государственной политики в вопросах внешнеэкономической деятельности аграрного сектора экономики Украины.

Методика исследования. В процессе исследования использована совокупность методов анализа статистических данных, которые характеризуют динамику и соответствующие тенденции. Применены диалектический и логический методы научного познания, системный подход к изучению процессов.

Результаты исследования. Рассмотрено и проанализировано современное состояние и доказано наличие основных негативных тенденций в развитии внешнеэкономической деятельности аграрного сектора экономики Украины на современном этапе, предложены пути совершенствования государственного регулирования.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие изучение процессов внешнеэкономической деятельности аграрного сектора экономики Украины, осуществлены оценки действующих механизмов государственного регулирования, доказана необходимость и определены пути их совершенствования.

Практическая значимость. Результаты и выводы исследования могут быть использованы правительственными органами для совершенствования государственной аграрной политики, в учебном процессе и субъектами хозяйствования. Табл.: 6. Илл.: 1. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: аграрный сектор; внешнеэкономическая деятельность; экспорт; импорт; инвестиции; регулирование.

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)
E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрий Яковлевич – доктор экономических наук, академик НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9), советник дирекции Института продовольственных ресурсов НААН (02000, г. Киев, ул. Евгения Сверстюка, 4А)
E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 15.03.2021 р.

Фахове рецензування: 19.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 6 – 17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104006>

Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2021). Zovnishnoekonomichna diialnist ta rezultatyvnist funktsionuvannia ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Foreign economic activity and the performance of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 6 – 17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104006>

*